

Башлай Сергій Вікторович

1.10. Удосконалення інструментів наглядової діяльності НБУ на консолідованій основі

Однією із важливих передумов повноцінного і ефективного функціонування народногосподарського механізму будь-якої країни є належне забезпечення необхідними фінансовими ресурсами всіх суб'єктів відповідних ланок та щаблів реального сектору економіки. Економічною наукою було неодноразово доведено, що основним джерелом фінансового забезпечення підприємств, домашніх господарств і, навіть держави в ринкових умовах господарювання є кредит в різних формах та видах його реалізації. Не зважаючи на те, що в останні півстоліття, кредитний характер відносин набув розвитку за участю різних традиційних та нових суб'єктів фінансового ринку, банківський кредит і сьогодні залишається базовим видом тимчасового фінансування. В додаток до цього саме банки є ключовими організаторами системи розрахунків та головними акумуляторами внутрішніх заощаджень в економіці. Відповідно, проблеми зі стійкістю фінансового стану банків, стабільністю функціонування банківської системи країни, в цілому, є серйозними дестабілізуючими факторами розвитку економіки, зниження ефективності грошово-кредитної політики та причинами соціальної напруги в суспільстві.

Забезпечення безперервного функціонування та попередження системності кризових ситуацій для банківської системи традиційно є важливими задачами політики держави в сфері регулювання та нагляду за фінансовим сектором. У більшості країн світу, не залежно від діяльності будь-яких інших інституційних структур регулювання та нагляду, за фінансову стабільність відповідає центральний банк. В Україні також питання щодо участі та ролі Національного банку в забезпеченні стабільності фінансової системи є актуальними. В свою чергу, удосконалення роботи вітчизняного банківського регулятора щодо забезпечення фінансової стійкості полягає у формуванні ризик-орієнтованого підходу, в тому числі, шляхом застосування економічних та директивних інструментів нагляду на консолідованій основі. Необхідність останнього пов'язана, в першу чергу, з тим, що банки часто трансформують частини свого бізнесу в дочірні або афілійовані з ними компанії, а їх діяльність в деяких випадках може не підлягати фінансовому нагляду. На відміну від традиційного характеру здійснення банківського нагляду, що базується на результатах аналізу рівня дотримання банком регулятивних вимог, змістовний підхід передбачає індивідуальну оцінку рівня ризику та здатності банку

протистояти внутрішнім та зовнішнім шокам¹. Відповідно, консолідований нагляд має забезпечувати формування об'єктивної оцінки щодо стійкості всієї фінансової групи банку, враховуючи всі можливі ризики, незалежно від того, чи відображені вони в звітності банку або пов'язаних з ним установ чи ні.

Регулятивно-наглядова діяльність взагалі, особливості організації та методичні засади забезпечення здійснення пруденційного та інспекційного нагляду, відповідність міжнародним стандартам і стан впровадження рекомендацій фахових міжнародних організацій у сфері банківського та фінансового нагляду, напрямки удосконалення наглядової діяльності НБУ, а також інструменти забезпечення стійкості банківської системи досліджували цілий ряд відомих українських науковців та практиків. В опублікованих роботах Аржевітіна С. М., Барановського О. І., Д'яконової І. І., Міщенко В. І., Науменкової С. В., Швець Н.О. та цілого ряду інших вітчизняних науковців визначені сучасні проблеми регулювання та нагляду за установами банківського сектору, питання запровадження макропруденційного нагляду та його впливу на якість нагляду за фінансовим сектором, переваги і проблеми створення та функціонування в Україні мегарегулятора на ринку фінансових послуг². Однак, існуючим організаційно-правовим передумовам, перспективам та наслідкам впровадження в практику НБУ та інших регуляторів фінансового ринку України елементів системи нагляду на консолідованій основі було приділено недостатньо уваги. Відтак, при визначенні напрямку та формулюванні власних висновків розвитку теми даного наукового дослідження були також вивчені та враховані матеріали оприлюдненні в своїх роботах іноземними експертами та вченими: О. Тарасовою, С. Дубковим, В. Поздишевим, О. Борисовою, А. Кумановським, Ф. Личтенбергом, Т. Дж. Келлі, У. Кноке, а також офіційні публікації Базельського комітету з питань банківського нагляду, Європейського Центрального Банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського банку Реконструкції та Розвитку.

У зв'язку з прийняттям вітчизняним законодавцем відповідних правових норм щодо нагляду на консолідованій основі за установами фінансового ринку та необхідністю в подальшому методологічному підкріпленні окремих аспектів його впровадження, цільовими завданнями дослідження стало визначення складу та обґрунтування порядку застосування НБУ інструментів консолідованого нагляду за установами банківської системи України з метою забезпечення її стійкості.

¹ Тарасова О. Механізм консолідованого надзора за банківською діяльністю і його інструменти [Текст] / Ольга Тарасова // Банківський весник. – 2009. – № 6. – С. 30-38.

² Міщенко, В. Методологічні засади запровадження макропруденційного регулювання та нагляду [Текст] / Володимир Міщенко, Анна Крилова // Вісник НБУ. – № 3. – 2011. – С.12-15. Науменкова, С.В. Системи регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн [Текст] : навч. посіб. / Науменкова С. В., Міщенко В. І. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2010. – 170 с.

Банківський сектор України останнім часом відзначається зростанням значень практично всіх абсолютних та відносних показників стану свого функціонування (табл. 1.5).

Другою очевидною тенденцією є інтеграція банківського бізнесу з капіталом небанківських фінансових установ як вітчизняного так міжнародного ринкового середовища. Одним із яскравих прикладів взаємопроникнення капіталу та інтеграції продуктових рядів є банківський та страховий сегменти фінансового ринку України. Так, дані реєстру НБУ «Інформація про власників істотної участі у банку» за 2011 рік свідчать про те, що біля 20 страхових компаній є істотними учасниками статутного капіталу вітчизняних банків³.

Таблиця 1.5 – Динаміка значень окремих показників стану функціонування банківського сектору України в 2006-2010 рр.⁴

Показники	Значення станом на 1 січня					Зміни за період	
	2007	2008	2009	2010	2011	абс. (+; -)	%
Кількість зареєстрованих банків	193	198	198	197	194	1	0,5
Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	170	175	184	182	176	6	3,5
Сплачений зареєстрований статутний капітал, млрд. грн.	26,3	42,9	82,5	119,2	145,9	119,6	5,5 р.
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6	13,0	47,1
Активи банків, млрд. грн.	340,2	599,4	926,1	880,3	942,1	601,9	2,8 р.
Кошти банків в НБУ, млрд. грн.	15,3	19,1	18,8	23,3	26,2	10,9	71,2
Кредитний портфель, млрд. грн.	269,3	485,4	792,2	747,3	755,0	485,7	2,8 р.
Власний капітал, млрд. грн.	42,6	69,6	119,3	115,2	137,7	95,1	3,2 р.
Адекватність регулятивного капіталу (Н2), %	14,19	13,92	14,01	18,08	20,83	6,64	46,8
Кошти суб'єктів господарювання, млрд. грн.	76,9	112,0	143,9	115,2	144,0	67,1	87,3
Кошти населення, млрд. грн.	106,1	163,5	213,2	210,0	270,7	164,6	2,6 р.
Доходи, млрд. грн.	41,6	681,9	122,6	143,0	136,8	95,2	3,3 р.
Чиста процентна маржа, %	5,30	5,03	5,30	6,21	5,79	0,49	9,2
Чистий спред, %	5,76	5,31	5,18	5,29	4,84	- 0,92	- 16,0

Взаємне інвестування, диверсифікація операцій фінансових посередників, зміщення традиційних розмежувань в характері та умовах діяльності банків і небанківських фінансових установ зумовили появу в Україні різних груп за участю банків.

Положеннями законів України «Про банки і банківську діяльність» та «Національний банк України» було визначено, що нагляд за банківськими

³ Банківський нагляд [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=76262& cat_id=36794.

⁴ Банківський нагляд [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=76262& cat_id=36794.

об'єднаннями (банківськими корпораціями, банківськими та фінансовими холдинговими групами) може здійснюватися на індивідуальній та консолідованій основі.

В країні існують промислові та фінансові групи, учасниками яких є банки, але їхня діяльність, не підпадаючи під відповідні визначення, залишається неврахованою в наглядовому процесі.

Цілий ряд банків вже давно стали елементами більш масштабних структур, сфера інтересів яких може не обмежуватися територією України. Між банками та іншими учасниками таких груп здійснюються операції, які залишаються поза увагою наглядового органу і такий формат зменшує рівень їхньої прозорості та відповідальності учасників. Крім того банки можуть трансформувати частину діяльності в свої дочірні чи афілійовані компанії, які, в свою чергу, не підлягають банківському чи фінансовому нагляду, взагалі. З іншого боку банки можуть підпадати під негативний вплив ризиків, що приймає на себе група. І в такому випадку суто банківські проблеми, пов'язані з безпосередньою фінансово-кредитною діяльністю банків, зростають в рівні ймовірності та масштабах прояву.

Застосування в банківському нагляді формалізованих та стандартизованих методик створили умови для появи прихованої афілійованості, зростанню групових ризиків та невизначеності. Застосування НБУ інструментів нагляду на консолідованій основі повинні сприяти отриманню об'єктивної оцінки фінансового стану та стійкості всієї групи. При цьому даний вид нагляду не відміняє здійснення поточного моніторингу фінансового стану і діяльності окремих учасників групи до складу якої входять банки. В кінці 2011 року в дію вступають зміни внесені до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо здійснення нагляду на консолідованій основі з метою обмеження ризиків, на які наражається банки внаслідок участі у відповідній групі. Нові положення банківського законодавства, в першу чергу, визначають сферу впливу НБУ, як органу здійснення консолідованого нагляду, з урахуванням основного критерію визначення виду фінансової групи – відносин контролю між її учасниками. Підвищенню ефективності здійснення нагляду на консолідованій основі за банківськими групами з диверсифікованими видами діяльності та міжнародними групами має сприяти визначення підгруп та здійснювати за ними нагляду на субконсолідованій основі⁵.

Для банківських груп з метою забезпечення відповідних рівнів прозорості, відповідності та універсальності по відношенню до органу нагляду, НБУ має право встановлювати вимоги, які стосуються: наявності ефективних систем корпоративного управління, ризик-менеджменту, внутрішнього контролю в групі; наявності облікових процедур, інформаційних систем, необхідних для забезпечення виконання вимог на консолідованій основі;

⁵ Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.

складання та подання консолідованої звітності; достатності регулятивного капіталу; дотримання економічних нормативів, лімітів та обмежень щодо певних видів діяльності, у тому числі щодо діяльності на території інших держав; порядку подання необхідної звітності та інформації.

Основні компоненти механізму запровадження НБУ інструментів нагляду за банками на консолідованій основі представлені на рисунку 1.6. Нагляд на консолідованій основі – це процес постійного аналізу стійкості групи до якої належить банк та оцінки потенційного впливу на нього інших учасників групи. В Україні його застосування розпочато із визначення і законодавчого закріплення повноважень НБУ та інших наглядових установ (НКЦПФР, Нацкомфінпослуг) стосовно встановлення вимог до банківської групи та її учасників. Державні регулятори погоджують між собою порядок обміну інформацією щодо учасників фінансових груп, які знаходяться в сфері їх регулювання і отримують право ініціювати один перед одним проведення перевірок фінансових установ – учасників груп та/або включати своїх представників до проведення таких; виступають з ініціативою щодо застосування заходів впливу до фінансових установ – учасників відповідних фінансових груп.

Фундаментальною базою консолідованого нагляду виступають різні джерела інформації: кількісний нагляд – консолідована звітність; якісний нагляд – оцінка структури контролю та діяльності групи в цілому (в т.ч. пов'язаних, але не включених в звітність групи осіб). Для цього встановлюється порядок взаємодії між НБУ і відповідальною особою групи, надання інформації про осіб, які істотно впливають на банк (як прямо так і опосередковано).

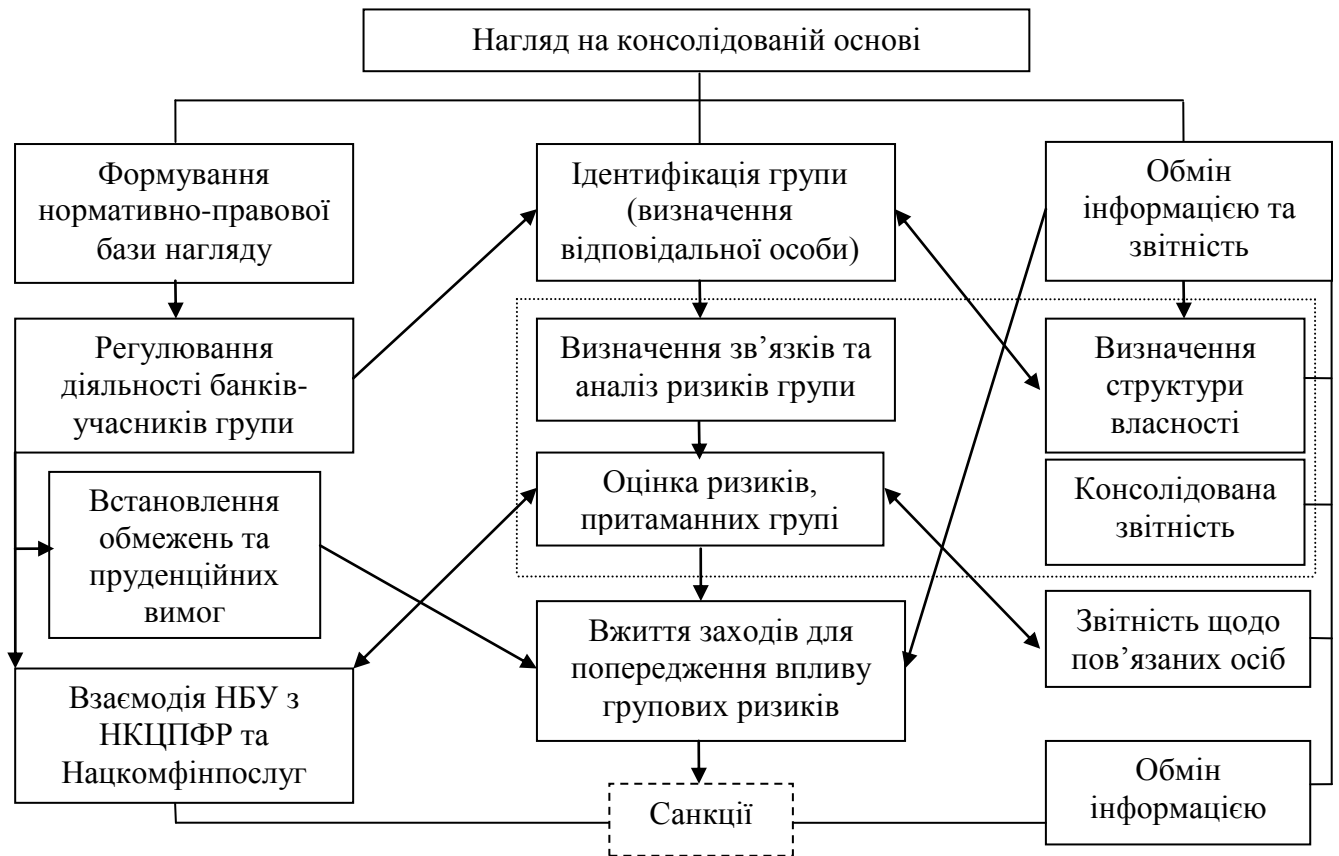

Рис. 1.6 – Загальна схема дій (інструментів) нагляду на консолідованій основі

Для забезпечення повноти та об'єктивності всієї інформації про групу окрім звітних даних повинна бути визначена процедура її перевірки шляхом інспектування. По відношенню до банківських груп і їх учасників у разі порушення ними законодавства та нормативно-правових актів НБУ, можуть бути застосовані такі заходи впливу: встановлені підвищені економічні нормативи, ліміти та обмеження щодо здійснення банком окремих видів операцій; заборона проведення операцій між банком та іншими учасниками банківської групи; вимоги до банків щодо відчуження часток участі в статутному капіталі дочірніх компаній, асоційованих компаній, які є членами банківської групи, розірвання угод, через які ці особи були включені до складу груп.

Додатковими труднощами при впровадженні нагляду на консолідованій основі також можуть стати факти функціонування фінансових груп в різних країнах. Проблеми можуть полягати в ідентифікації і згладжуванні розбіжностей національних законодавств, а також виникненні суперництва між національними регуляторами. Базовою умовою їх подолання виступає розробка комплексу заходів з координації дій в різних юрисдикціях. В цьому контексті питання діяльність законодавчо-регулятивної системи і НБУ, безпосередньо, має бути спрямована на досягнення відповідності міжнародним стандартам та рекомендаціям у сфері банківського нагляду, в першу чергу, на основі підвищення ролі його макропруденційної складової. Отже, ефективний комплекс інструментів НБУ в сфері впровадження нагляду на консолідованій

основі – це важливий сучасний елемент режиму регулювання діяльності банківських груп.

Вище приведений матеріал дозволяє зробити висновок про те, що в основу визначення напрямків подальшого формування ефективної системи нагляду за діяльністю банківських установ України можуть бути покладені наступні положення стосовно організації та здійснення НБУ нагляду на консолідованій основі:

- ефективність механізму базується на чіткому розподілу відповідальності та кооперації регуляторів різних сегментів фінансового ринку – сфер функціонування фінансових установ – учасників банківських груп;

- основна увага має приділятися регулюванню капітальної бази діяльності банків з акцентом на структурі їхнього капіталу та обмеженні різних ризиків, визначених на консолідованій основі в масштабах групи з урахуванням зв'язків між учасниками групи (в першу чергу, обсягів капітальних операцій);

- інтеграційні процеси щодо технологій, продуктових рядів, корпоративних структур різних фінансових посередників стали невід'ємною частиною розвитку сучасного ринку капіталу і вони мають відбуватися в рамках

визначеного, об'єктивно оціненого та контрольованого впливу операційного ризику інших учасників груп на діяльність банків – їх учасників.

Інструменти регулювання діяльності різних (за секторами, масштабами та територією) фінансових об'єднань, накопичений досвід в даній сфері органами регулювання та нагляду інших країн, вочевидь, викликають зацікавленість науковців та практиків і можуть бути використані НБУ в подальшому удосконаленні механізмів та заходів наглядової діяльності.